

Varför odlade SS biodynamiskt i Auschwitz?

Sven Ove Hansson undersöker den eventuella kopplingen mellan antroposoferna och nazisterna och förklarar varför SS ägnade sig åt biodynamisk odling i Auschwitz.

NÄR DE ÖVERLEVANDE fångarna i de nazistiska förintelselägren befriades i början av år 1945 bedrevs det fortfarande biodynamiska odlingar i flera av lägren, med fångar som slavarbetare och antroposofer som arbetsledare. Hur var detta möjligt? Och hur stämmer det överens med att det antroposofiska sällskapet i Tyskland hade förbjudits redan år 1935, något som antroposofer gärna framhåller då deras rörelses historia kommer på tal? Svaret är att förhållandet mellan nazismen och antroposofin var tämligen komplicerat. Olika delar av den nazistiska maktapparaten hade helt olika inställning till antroposofin. Särskilt den

biodynamiska delen av verksamheten hade därför alltid ett visst manöverutrymme.

HEMLIGA BÖCKER

Det biodynamiska jordbruket har sitt ursprung i en serie föredrag om jordbruk som antroposofins grundare Rudolf Steiner (1861–1925) höll i byn Koberwitz (nu Kobierzyce i västra Polen) den 7–16 juni 1924. Initiativtagare och värd var greven och storgodsägaren Carl von Keyserlingk (1869–1928) som här hade ett jordbruksföretag med mer än 1000 anställda.

Med början i november samma år spreds Steiners föredragsserie i form av numrerade, tryckta böcker. Alla mottagare fick skriva under ett avtal där de förband sig att hålla innehållet hemligt och att strängt instruera sina anhöriga att vid ett eventuellt dödsfall genast returnera boken till det internationella antroposofiska sällskapet. Minst ca 1200 exemplar av boken, förmodligen betydligt fler, spreds på detta sätt.¹

Rudolf Steiner

Detta hemlighetsmakeri var på intet sätt ovanligt inom antroposofin. Steiner betraktade sina läror som en "Geheimwissenschaft", en hemlig vetenskap som inte skulle vara tillgänglig utanför den rörelse han ledde.² Först år 1938 publicerades en beskrivning av de biodynamiska metoderna, i form av en bok av Ehrenfried Pfeiffer (1899-1961).³ Det dröjde ända till år 1963 innan Steiners föredrag från år 1924, efter omfattande interna strider, gjordes tillgängliga för allmänheten.

I juli 1933 bildades ett biodynamiskt riksförbund i Tyskland under ledning av Erhard Bartsch (1895-1960) som själv drev ett stort jordbruk efter de biodynamiska principerna. Detta var bara några månader efter att nazisterna hade tagit makten genom en statskupp. (Det är en myt att de kom till makten på demokratisk väg.) Liksom den antroposofiska rörelsen i övrigt tvingades det biodynamiska sällskapet att förhålla sig till den nya politiska situationen. Deras belägenhet var komplicerad eftersom det förekom högst olika uppfattningar inom nazismens ledarskikt såväl om biodynamiskt jordbruk som om antroposofin i största allmänhet.

EN STÄNDIG KAMP

Antroposoferna förde en ständig kamp under Tredje Riket, men det var inte en motståndskamp mot nazismen

Det förekom högst olika uppfattningar inom nazismens ledarskikt om biodynamiskt jordbruk och antroposofin i största allmänhet.

(sådan fanns det andra som förde) utan en kamp för att kunna fortsätta sin verksamhet i det nya politiska läget. Till en början såg det ganska ljust ut, inte minst för den biodynamiska grenen av antroposofin. I april 1934 gjorde den nazistiske inrikesministern Wilhelm Frick (1877-1946) ett besök på Bartschs gods med dess biodynamiska odlingar, och sade sig vara mycket nöjd med vad han såg. Han följdes av andra nazisthöjdare, bland annat Rudolf Hess (1894-1987), Robert Ley (1890-1945) och Alfred Rosenberg (1893-1946), som alla uttryckte sitt stöd för verksamheten. Rasideologen Alfred Baeumler (1887-1968), som var en av de mest uppburna filosoferna inom nazismen, stod i förbindelse med antroposoferna och var för dem en viktig allierad.⁴ Men det fanns också motståndare, inte minst inom jordbruksdepartementet.⁵

Antroposoferna gjorde sitt bästa för att bygga upp en god relation med regimen. Så t ex skrev Hermann Poppelbaum (1891-1979), som var ordförande för det tyska antroposofiska sällskapet, under år 1935 flera brev till Heinrich Himmler och andra ledande nazister där han framhöll avsaknaden av judar inom antroposofin och betonade att ett flertal framträdande antroposofier också var medlemmar av nazistpartiet.⁶

DET STORA BAKSLAGET

Men trots dessa ansträngningar kom ett avgörande bakslag i november 1935. Reinhard Heydrich (1904-1942), som var chef för Gestapo (den hemliga polisen), beslutade att upplösa det antroposofiska sällskapet. Han verkar ha avsett att utvidga förbudet till att gälla alla antroposofiska aktiviteter, inklusive biodynamisk odling, men ett ingri-

Nazistisk affisch. Mor och barn med ett idylliserat lantbruk i bakgrunden.

pande från Hitlers ställföreträdare Rudolf Hess (1894-1987) förhindrade en sådan utvidgning.⁷

Förbudet mot antroposofin var ett led i den s k Gleichschaltung, dvs omorganiseringen av hela samhällslivet och i synnerhet dess organisationer under nazisternas ledning. Det var inte antroposofernas idéer utan deras självständighet som nazisterna inte kunde tåla. Nazisterna bekämpade alla organisationer som de inte själva fullt ut kontrollerade, även sådana vars idéinnehåll stod dem nära. Så t ex förbjöd de också den ariosofiska rörelsen, ett slags teosofi vars huvudbudskap var en raslära som stod nazis-

Rudolf Hess (i mitten) var positivt inställd till biodynamiken och antroposofin.

mens mycket nära. Liksom antroposofin var ariosofin till stora delar en hemlig lära som bara de invigda fick ta del av, och detta var ytterst svårsmält för nazisterna.

Den biodynamiska verksamheten klarade sig dock bättre än antroposofin som helhet. Detta berodde nog till stor del på Erhard Bartsch, ordföranden i det biodynamiska riksförbundet, som manövrerade sig fram skickligt och skaffade beskyddare i den komplicerade nazistiska makt-hierarkin.⁸ Den ojämförligt viktigaste höga kontakten var Rudolf Hess, som hade en positiv syn på biodynamiken liksom på antroposofin i allmänhet.⁹

”TILL DET NATIONALSOCIALISTISKA TYSKLANDS FÖRFOGANDE”

Men för att kunna verka i det Tyska Riket var det nödvändigt att inordna sig i dess organisationer. I februari 1935

Erhard Bartsch, ledande antroposof, ställde biodynamiken till nationalsocialismens förfogande.

gick det biodynamiska sällskapet upp i en nazistkontrollerad organisation, det Tyska Sällskapet för Livsreform (Deutsche Gesellschaft für Lebensreform), vars uppgift just var att fånga in alternativa rörelser i den nazistiska staten.¹⁰ Två framträdande antroposofier och biodynamiker, Erhard Bartsch och Franz Dreidax (1892-1964) gick in i styrelsen. Ett par år senare konstaterade Bartsch stolt att de ledande männen i den biodynamiska rörelsen hade "helhjärtat ställt sin kunskap och sina erfarenheter till det nationalsocialistiska Tysklands förfogande".¹¹

Då andra världskriget bröt ut skickade Bartsch ut ett upprop där han helhjärtat stödde nazistregimens krigsföring. "Führern har tagit över försvaret av det tyska folkets ära och levnadsrätt." De biodynamiska odlarna skulle verka "i skydd av den ordning som Führern skapat".¹² Samma linje uttrycktes i den biodynamiska tidskriften *Demeter*. I

maj 1939 täcktes omslaget av en idealiserad bild av Adolf Hitler omgiven av barn i ett alplandskap, detta för att hylla honom på femtioårsdagen. Tidskriften jublade över annekteringen av Österrike, anfallet på Polen och diverse tyska militära framgångar. *Demeter's* ledarartikel i september 1940 beskrev målet för den biodynamiska rörelsen som att "kämpa tillsammans med vår Führer Adolf Hitler för att befria vårt älskade tyska fädernesland".¹³

LÄTTNADER

Ett av biodynamikernas stora bekymmer var att jordbruksministern Walther Darré (1895–1953) förhöll sig tämligen skeptisk till dem, vilket försvårade deras strävan att få stöd av de institutioner som var underställda honom. Men under 1939 såg man tecken på att Darré blev mera positiv, och i januari 1940 gjorde han ett uttalande om att det biodynamiska jordbruket hade goda förutsättningar att bidra till att utveckla det tyska jordbrukets produktivitet. I juni 1940 markerade han sin positiva inställning genom ett besök på Bartsch's gods.¹⁴ För biodynamikerna var detta stöd mycket betydelsefullt.

Darré gav antroposoferna rådet att undvika uttrycket "biodynamisk" ("biologisch-dynamisch") och i stället kalla sitt odlingssätt för "lebensgesetzliche Landbauweise" (ungefär: livsenligt lantbruk). Erhard Bartsch och andra antroposofier följde snabbt rådet och bytte terminologi.¹⁵ Bartsch skrev strax därefter en artikel om "livsenligt" lantbruk i SS-tidskriften *Odal*. Han nämnde varken antroposofi eller Rudolf Steiner. Han använde inte ens ordet "biodynamisk" även om det var biodynamiskt jordbruk som han förordade, utan höll sig till det av Darré föreslag-

Erövrade marker i Polen skulle odlas "lvisenligt".

na begreppet om ett "lvisenligt" jordbruk. Han uttryckte också i denna artikel sitt stöd för planerna om att tyska jordbrukare skulle flytta till "det östliga Tyskland", dvs det av Tyskland ockuperade Polen. De övertagna (dvs. stulna) jordbruken skulle bedrivas "lvisenligt", dvs biodynamiskt.¹⁶

Darré's omsvängning kan i stor utsträckning ha varit en anpassning till krigsekonomin. Det var svårt att få fram traktorbränsle och konstgödsel till lantbruket, och då passade det biodynamiska jordbrukets mer traditionella me-

toder in alldeles utmärkt.¹⁷ Det fanns visserligen också andra rörelser som förordade vad vi idag kallar ett ”organiskt” eller ”ekologiskt” jordbruk, men i motsats till biodynamiken hade ingen av dessa rörelser några betydelsefulla anhängare eller beskyddare i den nazistiska byråkratin.¹⁸

Darré hade också flera medarbetare som av allt att döma bidrog till hans nya ställningstagande. SS-officern Rudi Peuckert (1908–1946), som bland annat hade ansvar för jordbruket i de ockuperade områdena, hade själv biodynamiska odlingar på sin fädernesgård. Två av Darrés nära medarbetare var medlemmar i det antroposofiska sällskapet, nämligen Georg Halbe (som sedermera flyttade till propagandaministeriet) och SS-officern Hans Merkel. Den sistnämnde var också chef för SS-kontoret för ras och migration.¹⁹ (Med migration avsågs i detta sammanhang ”germaniseringen” av ockuperade områden genom att tyska bönder skulle flytta dit och ta över stulna jordbruk.)

ETT NYTT BAKSLAG

Tack vare Darrés omsvängning såg det tämligen ljus ut för biodynamikerna i början av år 1941. Men då inträffade något som ganska drastiskt förändrade maktbalansen i den nazistiska apparaten.

Den 10 maj 1941 flög Rudolf Hess, Führerns ställföreträdare, till Storbritannien. I ett slag hade biodynamikerna förlorat sitt viktigaste stöd. När Hess vara borta och diskrediterad, ökade handlingsutrymmet för de nazistledare som var motståndare till ockultistiska rörelser, bl a Reinhard Heydrich som nu var chef för hela säkerhetsapparaten och Martin Bormann (1900–1945) som var chef för

partikansliet. I juni 1941 genomförde Gestapo en aktion mot astrologer, spiritister, antroposofier, teosofier, ariosofer med flera.²⁰ Martin Bormann meddelade jordbruksminister Darré att det biodynamiska riksförbundet var upplöst och att Erhard Bartsch hade häktats.²¹

Några månader senare lättades dock restriktionerna upp, förmodligen efter ingripanden från andra makthavare. I oktober 1941 skrev Reinhard Heydrich ett brev till Darré där han hävdade att antroposofin var ”inte en världsåskådning för hela folket, utan en särskild lära för en smal och begränsad krets av individer, en lära som hotar nationalsocialismen”. Han varnade för att ”det hör till antroposofins själva väsen att den tidvis framställer sig som högst nationell och tyskbetonad och utåt ger intryck av en invändningsfri politisk hållning, medan den dock i sitt innersta väsen utgör en farlig förstörande faktor av orientaliskt ursprung för det tyska folket”. Men samtidigt menade han att enskilda lantbrukare som odlat biodynamiskt inte kunde antas vara antroposofier.²² Detta gav ett utrymme för att även fortsättningsvis låta den biodynamiska odlingen fortgå. I januari 1942 frigavs Bartsch, och han kunde därefter ägna sig åt den biodynamiska odlingen på sitt eget gods.²³

EN FRISTAD I SS

Efter bakslaget år 1941 fann biodynamiken en ny fristad, nämligen inom SS. Det hör till saken att SS var något av en stat i staten, med en alldeles spe-

**Efter bakslaget
år 1941 fann
biodynamiken
en ny fristad,
nämligen
inom SS.**

ciell ställning inom den komplexa nationalsocialistiska maktapparaten. SS hade sedan tidigare ansvar för koncentrationslägren, och hade genomfört åtskilliga massmord. SS fick också ansvar för förintelselägren som startades år 1941 för att i stor skala mörda judar och andra grupper som nazisterna föraktade. Dessutom var SS ett centrum för nazistisk pseudovetenskap. Bland annat drev man sedan 1935 ett "forskningsinstitut" vid namn Ahnenerbe, där man utvecklade pseudovetenskapliga teorier inom en lång rad olika områden. Ahnenerbe utförde också grymma "vetenskapliga" försök där människor avsiktligt dödades under obeskrivligt plågsamma former.

Ett av Ahnenerbes institut hade för övrigt svensk anknytning. Det s k Sven Hedin-institutet grundades år 1943. Det fick sitt namn efter den svenske antidemokraten Sven Hedin (1865–1952), för övrigt medlem av Svenska Akademien. Hedin förklarade sig vara mycket hedrad över att få ge namn åt institutet. Till Sven Hedin-institutets "forskning" hörde att välja ut fångar som dödades för att man därefter skulle mäta deras skallar.

Redan i januari 1939 hade SS-chefen Heinrich Himmler grundat en organisation som skulle bedriva jordbruk med fångar som arbetskraft. Den kallades DVA (Deutsche Versuchsanstalt für Ernährung und Verpflegung, tyska försöksanstalten för näring och livsmedelsförsörjning). Chef blev Oswald Pohl (1892-1951) som också var en av de huvudansvariga för förintelsen. Han var aktiv anhängare av biodynamisk odling, och hade själv en lantegendom som odlades biodynamiskt. Han försåg också Himmler med biodynamisk litteratur för att övertyga denne om den biodynamiska odlingens fördelar.²⁴

SS-ANSTÄLLDA ANTROPOSOFER

Enligt planeringsdokumentet inför starten av DVAs odlingar skulle verksamheten ”under loppet av år 1940 omvandlas efter vad som krävs av de biologisk-dynamiska riktlinjerna”. Detta innebar bland annat att man skulle använda de speciella biodynamiska preparaten.²⁵ Detta beslut fullföljdes, och verkar inte ha påverkats av Gestapos aktioner år 1941 mot det biodynamiska riksförbundet. Pohl och hans underlydande Heinrich Vogel (1901-1958) genomdrev att man skulle anställa biodynamiker (dvs i praktiken antroposofer) för att leda jordbruksverksamheten vid de olika koncentrationslägren.²⁶

Med början år 1942 fick DVA i uppdrag att ta fram billig mat för de koncentrationslägerfångar som utförde slavarbete i krigsindustrin. Man hade nämligen konstaterat att drygt hälften av de fångar som arbetade i krigsindustrin redan hade dött, och en förbättring av kosten var nödvändig för att hålla fångarna vid liv så att de kunde arbeta. För att avgöra hur mycket mat som behövdes för detta gjordes i DVAs regi försök med olika kosthåll. Dessa försök kostade hundratals människoliv. I den försöksgrupp som fick sämst kost, framställd av sulfitlut från massafabriker, dog 70-80% av försökspersonerna.²⁷

BIODYNAMISKT SLAVARBETE

Den första storskaliga biodynamiska odlingen i SS-regi bedrevs i anslutning till koncentrationslägret Ravensbrück i norra Brandenburg. SS hade stulit en lantegendom från en judisk familj och omvandlade den till en sk försöksgård. Som arbetskraft använde man kvinnliga fångar från Ravensbrück. Deras arbetsdag började kl 4 på morgonen

Kvinnliga fångar i Ravensbrück i arbete.

och slutade tidigast vid 10-tiden på kvällen. Arbetet var exceptionellt hårt, och många dog av utmattning.²⁸

Den största biodynamiska verksamheten inom SS bedrevs i Dachau, det stora koncentrationslägret nära München. Som chef för odlingarna anställde man Franz Lippert (1901–1949) som hade varit odlingschef hos det antroposofiska företaget Weleda under åren 1924–1940. Han gick in i SS, och var från 1941 ansvarig för odlingarna i Dachau.²⁹

De biodynamiska odlingarna i Dachau fokuserade på kryddor och läkeörter. Detta knöt an till behovet av självförsörjning i krigstid, och också till en föreställning inom nazismen om att man borde utvinna den helande kraften ur de i Tyskland växande örterna. Redan år 1938 hade SS-medarbetare propagerat för att man skulle använda fångar i odlingen av läkeörter, eftersom betald arbetskraft var alltför dyr.³⁰ Detta genomfördes nu i stor skala i Da-

chau. En av de största produkterna var ”Prittlbacher Pfeffergewürz”, en kryddblandning som bestod huvudsakligen av basilika, paprika och mejram från Dachaus odlingar.³¹

Odlingen av läkeörter var också förankrad i den starka tilltron till naturmedel inom den nazistiska läkarkåren. Man ville ersätta ”allopatin” (den homeopatiska termen för läkemedel som inte är bortspädda) med medel som utnyttjade vad man trodde vara naturens egna läkande krafter.³² Himmler var personligen engagerad i odlingen av läkeväxter, och till hans 40:e födelsedag i oktober 1940 gav man ut en bok med bilder på de växter som odlades i Dachau.³³

FÖRBJUDET ATT STÅ UPP

Arbetskraften i Dachau bestod till stor del av tyska, holländska och norska präster. Sådana fanns det gott om i koncentrationslägret, och Himmler hade själv beslutat att de skulle användas för detta arbete. På sommaren arbetade cirka 1300 fångar i Dachaus örtagård.³⁴ Det var ett slavarbete med närmast ofattbart grymma arbetsvillkor. Det var förbjudet att stå upprätt utom vid transportarbete. Man tvingades därför att stå och gå med nedböjd rygg dagarna i ända. Bestraffningar utdelades godtyckligt. En fånge som överlevde Dachau har berättat: ”Ibland hördes skott som vid harjakt. Då handlade det om fångar, oftast judar, som SS-soldater själva hade jagat ut från inhägnaden för att sedan göra slut på dem.”³⁵ Franz Lippert uppfattades dock av fångarna som långt mera mänsklig än flertalet SS-soldater, och kunde ibland t o m göra dem tjänster.³⁶

Odlingen i Dachau var inkomstbringande för SS genom försäljningen av kryddor och läkeörter bl a till krigs-

makten. Däremot gick odlingarna vid de andra koncentrationslägren med förlust, vilket är anmärkningsvärt med tanke på den gratis arbetskraften.³⁷

För att återknyta till rubrikens fråga: Även vid Auschwitz bedrevs en stor jordbruksverksamhet, med cirka 2500 kvinnliga och 1750 manliga slavarbetare.³⁸ Pohl rekryterade ledande antroposofier och biodynamiker, bland annat Max Karl Schwarz (1895–1963) and Nicolaus Remer (1906–2001) till att organisera dessa odlingar.

EFTER KRIGET

Slavarbetet i de biodynamiska odlingarna pågick i koncentrationslägren fram till befrielsen under första halvåret 1945.³⁹ Oswald Pohl, som var huvudansvarig för odlingarna, dömdes till döden vid Nürnbergprocessen, men inte för slavarbetet utan för sitt stora personliga ansvar för förintelsen. Flera andra av dem som organiserade denna verksamhet fortsatte efter kriget att verka inom den biodynamiska rörelsen, däribland Franz Lippert och Hans Merkel.⁴⁰ Erhard Bartsch hyllas fortfarande inom antroposofin som en av den biodynamiska odlingens stora föregångare. ↵

Källor

Hansson, Sven Ove (1991) "Is Anthroposophy Science?", *Conceptus* 25:37-49.

Jacobeit, Wolfgang och Christoph Kopke (1999) *Die biologisch-dynamische Wirtschaftsweise im KZ*. Berlin: Trafo.

Kurlander, Eric (2015) "The Nazi Magicians' Controversy: Enlightenment, 'Border Science,' and Occultism in the Third Reich", *Central European History* 48:498-522.

Paull, John (2011) "The Secrets of Koberwitz: The Diffusion of Rudolf Steiner's Agriculture Course and the Founding of

Biodynamic Agriculture”, *Journal of Social Research & Policy* 2(1):19-29.

Staudenmaier, Peter (2013) ”Organic Farming in Nazi Germany: The Politics of Biodynamic Agriculture, 1933–1945,” *Environmental History* 18:383-411.

Staudenmaier, Peter (2014) *Between occultism and Nazism: anthroposophy and the politics of race in the fascist era*. Leiden: Brill.

Vogt, G. (2007) ”The Origins of Organic Farming”, ss. 9-29 i William Lockeretz (utg.) *Organic Farming: An International History*. Wallingford: CABI.

Noter

1. Paull 2011.
2. Hansson 1991.
3. Paull 2011.
4. Staudenmaier 2013, s. 392; Staudenmaier 2014, ss. 205-206.
5. Staudenmaier 2013, s. 386.
6. Staudenmaier 2014, ss. 109-111.
7. Staudenmaier 2013, s. 394.
8. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 43-46.
9. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 52-54.
10. Vogt 2007 s. 21.
11. Staudenmaier 2013, s. 388.
12. Jacobeit & Kopke 1999, s. 57.
13. Staudenmaier 2013 ss. 387-389.
14. Staudenmaier 2013, s. 390.
15. Jacobeit & Kopke 1999, s. 53.
16. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 56-57.
17. Staudenmaier 2013, s. 390.
18. Staudenmaier 2013, ss. 385-386.
19. Staudenmaier 2013, ss. 392-393; Staudenmaier 2014, ss. 138-140.
20. Kurlander 2015, s. 513.
21. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 70-71, 73.
22. Staudenmaier 2013, ss. 391-392; Jacobeit & Kopke 1999, s. 72.
23. Jacobeit & Kopke 1999, s. 73.

24. Staudenmaier 2013, s. 395.
25. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 35-37.
26. Staudenmaier 2013, ss. 395-396.
27. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 113-120, 124.
28. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 7-26.
29. Staudenmaier 2014, s. 142.
30. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 87-91.
31. Jacobeit & Kopke 1999, s. 98.
32. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 102-103.
33. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 110-111.
34. Jacobeit & Kopke 1999, s. 97.
35. Jacobeit & Kopke 1999, s. 95.
36. Jacobeit & Kopke 1999, s. 96.
37. Jacobeit & Kopke 1999, s. 16.
38. Jacobeit & Kopke 1999, ss. 77-78.
39. Staudenmaier 2013, s. 396.
40. Staudenmaier 2013, s. 393.